

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ДАВНЬОГО РИМУ

Голубєва Н. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Сучасне цивільне право, поза сумнівом, досягло незвичайної точності в області регламентації складної сфери майнових відносин, особливо торгового обігу. І проте, як відомо, багато новітніх юридичних конструкцій складаються з основних, елементарних понять і категорій, розроблених ще в римському праві [1, 12].

За виразом Г. Пухты, «римские юристы довели свою юриспруденцию до степени совершенства, вследствие чего они предназначены быть образцом и наставниками всех грядущих времен» [2, 315-316].

Зобов'язання належать до числа основних правових засобів, які опосередковують торговий обіг на різних етапах розвитку людства, тому їх дослідження ніколи не втрачають актуальності.

До цієї теми спеціально чи побічно звертались багато авторів дореволюційного, радянського та сучасного періодів: М. М. Агарков, К. Н. Анненков, В. А. Белов, Т. В. Боднар, М. І. Брагинський, С. М. Братусь, Є. О. Васильєва, В. В. Вітрянський, В. П. Грибанов, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. С. Юффе, В. М. Коссаж, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Д. І. Мейєр, І. Б. Новицький, М. Г. Розенберг, Р. Саватьє, О. М. Садіков, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Суханов, Ю. К. Толстий, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та ін.

Метою цієї статті є аналіз підстав виникнення зобов'язальних правовідносин у цивільному праві Давнього Риму.

Погляди вітчизняних та зарубіжних учених-романістів з приводу підґрунтя виникнення зобов'язань у римському праві розділились на декілька точок зору. Одні науковці дотримуються думки, що зобов'язання в римському праві виникло на основі незаконного акта – делікту. Так, І. Покровський зазначав, що сферою, у якій зобов'язання з'явилися найраніше, була сфера правопорушень. На думку М. Бартошека «сама відповідальність, що виникає з делікту, започаткувала розвиток зобов'язання (obligatio)» [3, 104].

Інші вчені (наприклад, Дж. Франкозі) вважають, що договірні і недоговірні зобов'язання в римському архаїчному суспільстві співіснували паралельно [4, 400].

Деякі вчені взагалі не вважають цю дискусію потрібною. Так, Ч. Санфіліппо вважав, що не потрібно дотримуватись чітко визначеної позиції з приводу: римське зобов'язання виникло спершу з угоди або навпаки з «незаконного акта» (з делікту) [5, 212-213].

Хоча для будь-якої системи права, навіть такої, що тільки починає формуватися, іманентно властивим є поділ усіх суб'єктивних цивільних прав на речові та зобов'язальні. Однак, деякі дослідники зазначають, що римському праву періоду законів XII таблиць не було відомим поняття «зобов'язання» (obligatio) в його класичному розумінні.

На перший погляд, може здатися, що зобов'язання повинні були виникнути в зв'язку з появою договорів, що уклалися між римськими громадянами у найдавніші часи. Підтвердження такому висновку, ніби, міститься у творах античних авторів. Так, грецький історик та оратор Діонісій з Галікарнасу згадує, що ще у 494 р. до н. е. Аппій Клавдій казав, що у випадку ліквідації зобов'язальних договорів «... життя суспільства не матиме будь-яких зв'язків..., тоді як ні землевласники не будуть плавати морем та обмінюватися на іноземних ринках, ні бідні не будуть найматися на будь-яке законне заняття» [6, 67]. Звідси випливає, що вже у V ст. до н. е. договори не тільки були відомі римському праву, але їх існування визнавалося необхідним, а потрібність договорів, навіть, була аргументом у спорі.

І. Пухан та М. Поленак-Акімовська вважають, що приватні делікти не завжди були джерелом зобов'язань. Так, в архаїчний період у випадку посягання на інтереси інших осіб, якщо потерпілий і деліквент належали до різних суспільних груп, діяв принцип таліону. Відповідно в період застосування помсти за вчинені делікти не надавали права по-

терпілому вимагати відшкодування зазнаних збитків, або виплати штрафу. Наслідком деліктів було виникнення не зобов'язань, а помсти [7, 275].

На думку Ю. А. Задорожного у римській державі в архаїчний період (753-367 рр. до н. е.) правопорушення, скоєне злодієм, якого було ввіймано на місці злочину, призводило до безпосереднього його підпорядкування потерпілій стороні. Правопорушення не створювали зобов'язання, а призводили лише до покарання. Правопорушення на ранньому етапі розвитку римського неписаного права не мали зобов'язального характеру [8, 114].

Першим кроком у формуванні деліктних зобов'язань було застосування примирного договору композиції. Відповідно до цього договору, потерпіла сторона відмовлялася від кровної помсти, а деліквент обіцяв надати певне матеріальне зобов'язання. Проте підставою для виникнення зобов'язання є не безпосередньо сам делікт, а договір про примирення, тому в даному випадку не варто говорити про виникнення недоговірних зобов'язань. Наступним етапом у процесі становлення недоговірних зобов'язань була заборона кровної помсти на підставі правових норм, а також встановлення матеріальної виплати, яку повинен здійснити правопорушник чи деліквент на користь потерпілої сторони. Виникнення зобов'язань у даному випадку пов'язано із скоєнням делікту і не потребувало досягнення певної угоди між суб'єктами відповідних правовідносин. З цього моменту можемо розглядати делікт як джерело недоговірних зобов'язань, що існує в римському приватному праві поряд з договірними зобов'язаннями. Таким чином, робить висновок Ю. А. Задорожний, договірні зобов'язання виникли та набули відповідного практичного застосування раніше недоговірних зобов'язань [8, 115].

Німецький романіст Кунц також вважав, що в докласичному римському праві всі правовідносини склалися щодо матеріальних речей, а тому зобов'язання не могли відрізнитися від права власності. На його думку, на ранніх етапах розвитку римського права воно було призначено для врегулювання виключно речових правовідносин [9, 200].

Аналогічної точки зору дотримується Д. В. Дождьов, він наголошує на тому, що не кожену гіпотезу особистого підпорядкування потрібно розглядати як зобов'язання [10, 474].

Однак вважаємо, що більш точним є І. Покровський, який зазначав, що сферою, у якій зобов'язання з'явилися найраніше, була сфера правопорушень-деліктів.

Зобов'язання з правопорушень (делікти) мають більш давнє походження, ніж договірні зобов'язання. Первісно, захист прав, що виникали з зобов'язань, мав форму деліктних позовів, які являли собою присудження певного штрафу, пені (роена) в якості викупу помсти особи, права якої були порушені. Якщо правопорушник не сплачував пеню, то помста знов ставала мірою відповідальності. З часом, у відносини між приватними особами почала втручатися держава, примушуючи приватних осіб не застосовувати помсту і стягуючи штраф з порушника. Система грошового відшкодування збитків зафіксована у законах XII таблиць (штраф за зламану кістку, особисту образу, за порубані дерева) [11, 204].

Вірно вказує О. Гусаков, що найстаріший з процесів *legis actio* характеризувався в римському праві наявністю переважно особистих форм позовів (*actiones in personam*), а не позовів, що впливають з права власності (*actiones in rem*). Сама наявність особистих форм захисту прав означає, що в римському праві часів законів XII таблиць був присутнім поділ суб'єктивних прав на речові та зобов'язальні. Окрім того, засоби виконання судових вироків (мається на увазі звернення стягнення на особистість боржника) не можна змішувати з матеріальним правом, яке може бути особистим (зобов'язальним) чи абсолютним (речовим) незалежно від того, у якій формі буде здійснено задоволення. Тому, стверджувати, що стародавньому римському праву зовсім не було відоме принципове протиставлення прав речових та зобов'язальних – означало б піддавати сумніву одне з наукових положень, що з давніх часів визнається майже непорушною істиною [12, 21].

Можливість кредитора згідно законів XII таблиць розпорядитися особистістю боржника, не може бути підставою для висновку про виключно речовий характер відносин між сторонами, оскільки деяка схожість особистості боржника з об'єктом правовідносин за римським правом мала місце лише у випадку невиконання стороною обов'язків. До моменту прострочення чи іншого невиконання обов'язків боржником влада кредитора на його особистість не могла розповсюджуватися. Тому правило про звернення стягнення на особистість боржника в докласичному римському праві скоріше свідчить про те, що зобов'язання з деліктів мають більш давнє походження, ніж зобов'язання з договорів [11, 204].

Таким чином, договори як підстава виникнення зобов'язань з'являються пізніше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Косарев А. И. Римское частное право. — М.: Закон и право, 1998. — 160 с.
2. Пухта Г. История римского права. — М., 1864. — 585 с.
3. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. — М.: Юрид. лит., 1989. — 448 с.
4. Франчози Дж. Институционный курс римского права / Пер. с тал. // Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут, 2004. — 428с.
5. Санфилиппо Чезаре Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. — М.: Изд-во БЕК, 2000. — 400 с.
6. Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. — Л., 1988. — С. 67.
7. Пухан И., Поленак-Акимовска М. Римское право / Пер. с македонского д-ра юрид. наук, проф. В. А. Томсина и Ю. В. Филиппова. — М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО. — 2000. — 448 с.
8. Задорожний Ю. А. Формування інституту позадоговірних зобов'язань у римському праві // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2006. — № 10. — С.113-117.
9. Цитується за: Кедрова Н. А. Формування зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі / Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. 2007. Вип. 32. — С. 200 — 204.
10. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — 2-е изд., изм. и доп.. — М.: Изд. гр. Норма — ИНФРА — М, 2000. — 765 с.
11. Кедрова Н. А. Формування зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. 2007. Вип. 32. — С. 200 — 204.
12. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права Древнего Рима. Историко-юридическое исследование. — М.: Университетская типография, 1896. — 242 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню підстав виникнення зобов'язальних правовідносин у цивільному праві Давнього Риму. У статті проаналізовані точки зору вітчизняних та зарубіжних учених-романістів з приводу підстав виникнення зобов'язань у римському праві. Вказано, що одні науковці (наприклад, І. Покровський) дотримувались думки, що зобов'язання в римському праві виникло на основі незаконного акта – делікту. Інші вчені (наприклад, Дж. Франчози) вважали, що договірні і недоговірні зобов'язання в римському архаїчному суспільстві співіснували паралельно. Деякі вчені взагалі не вважають цю дискусію потрібною (Ч. Санфіліппо). Зроблено висновок, що зобов'язання з правопорушень (делікти) мають більш давнє походження, ніж договірні зобов'язання.

Ключові слова: зобов'язання, римське право, підстави виникнення зобов'язання.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию оснований возникновения обязательственных правоотношений в гражданском праве Древнего Рима. В статье проанализированы точки зрения отечественных и зарубежных ученых-романистов по поводу оснований возникновения обязательств в римском праве. Указано, что одни ученые (например, И. Покровский) придерживались мысли, что обязательство в римском праве возникло на основе незаконного акта – деликта. Другие ученые (например, Дж. Франчози) считали, что договорные и недоговорные обязательства в римском архаичном обществе сосуществовали параллельно. Некоторые ученые вообще не считают эту дискуссию необходимой (Ч. Санфилиппо). Сделан вывод, что обязательства из правонарушений (деликты) имеют более давнее происхождение, чем договорные обязательства.

Ключевые слова: обязательство, римское право, основания возникновения обязательства.

SUMMARY

The article is devoted to research of grounds of liability of legal relations in civil law of ancient Rome. Article analyzed the domestic and foreign scientists, Romanists on the basis of liability in Roman law. Pointed out that some scientists (for example I. Pokrovskiy) were of the opinion that the obligation in Roman law occurred on the basis of an illegal act and tort. Other scientists (J. Franchozi) were of the view that treaty and non-treaty obligations in the Rome archaic society existed in parallel. Some scientists do not believe this discussion needed (Sanfilippo). It was made the conclusion that the obligations of the offences (delicts) have more ancient origin than the treaty obligations.

Keywords: obligation, Roman law, the grounds of obligation.